

ОРЧУУЛГАД ЭХ ХЭЛНИЙ ҮҮРЭГ

Л.Чулуунбаатар¹

Товч агуулга: Орчуулга хийхэд заавал хоёр хэл шаардагдана. Гадаад хэлнээс эх хэл рүүгээ эсвэл эх хэлнээсээ гадаад хэл рүү орчуулах хэрэгтэй болдог. Аль алиныг нь хийсэн ч заавал эх хэлний өргөн мэдлэг шаардагдана. Тийм болохоор гадаад хэлнээс гадна эх хэлээ сайн мэдэхгүйгээр орчуулга хийнэ гэвэл бүтэшгүй асуудал.

Түлхүүр үг: Орчуулга, орчуулагч, эх хэл, гадаад хэл, найруулга

Орчуулгын тухай шинжлэх ухаан нь хэлшинжлэл, утга зохиол судлал, танихуйн ухаан, соёлын антропологи зэрэг олон салбар ухааны зааг дээр орших орчуулгын онол, орчуулгын судалгаа, орчуулгад суралцах арга зүй, болон машины орчуулга гэх хэд хэдэн салбартай хавсарга хэлшинжлэлийн нэгэн төрөл юм.²

Орчуулга хийхэд заавал хоёр хэл шаардагдана. Гадаад хэлнээс эх хэл рүүгээ эсвэл эх хэлнээсээ гадаад хэл рүү орчуулах хэрэгтэй болдог. Аль алиныг нь хийсэн ч заавал эх хэлний өргөн мэдлэг шаардагдана. Тийм болохоор гадаад хэлнээс гадна эх хэлээ сайн мэдэхгүйгээр орчуулга хийнэ гэвэл бүтэшгүй асуудал. 2016 оны 8 сард Олон Улсын Монголч Эрдэмтдийн XI Их Хурал болж, Англи, Америк улсад англи хэлийг ус цас шиг эзэмшсэн олон сайхан залуус ажиллахаар ирж бүртгүүлсэн байна. Гэхдээ монгол хэл, түүх соёл, угсаатны зүй зэрэг монгол судлалын илтгэлүүд орчуулах болсон чинь бүгд шахуу чадахгүй хэмээн зугтаацгаасан байна. Учир нь тэдний ярьдаг өдөр тутмын монгол хэл нь зорилгоо хангаж чадсангүй. Тийм болохоор орчуулагч болно хэмээн шийдсэн бол эх хэлээ заавал төгс мэдсэн байх шаардлагатай.

Орчуулагч хүн гадаад хэлийг сайн сурахын зэрэгцээгээр орчуулгаа эх хэлнийхээ хэлзүй, найруулгазүйн нарийн ёс горимд яв цав нийцүүлж чаддаг торгон мэдрэмжтэй байх шаардлагатай аж. Ийм чадваргүй орчуулагчийн орчуулсан “зохиолын амт нь алдагдаж, найруулга нь болхи болохоор барахгүй монгол хэлний найруулгын ёсыг эвдэн гутаадаг”³ гэм хортой ажээ.

Гадаад болон эх хэлээ гаргууд мэддэг орчуулагчийн ямагт анхаарч байх нэгэн зүйл бол зохиол орчуулахдаа цаад хэлний хэрэглүүртэй эн тэнцэх үг хэллэгийг олж сонгох чадвар юм. Энэ нь уран зохиолыг албархуу үг хэллэг, албан бичгийн найруулгаар орчуулж болохгүй. Харин “уг зохиолч нь цаад хэлнийхээ үгийн сангаас сонгон хэрэглэсэн үг нь судрын хэлний үг байвал монгол судрын хэлнээс түүнтэй дүйх сайхан үг сонгон олж, номын хэлнээс хэрэглэсэн үг байвал монгол номын хэлний зохих үг шигшин шилэн сонгож хэрэглээд, бичгийн хэлний үг хэрэглэсэн

¹ МУИС, ШУС, ХУС-ын профессор, доктор

² Н.Нансалмаа, Ерөнхий хэлшинжлэл, УБ., 2012, х 189

³ Б.Ринчен, СССР ба Ардын ардчилсан орны хийгээд дэлхий дахины дэвшилт утга зохиолын орчуулгын тухай, Б.Ринчен, Марк Твений минь махы нь идэж дээ. УБ, 1991, х.81-98

байвал монгол бичгийн хэлний үг хэрэглэж, хар үг хэрэглэсэн газар мөн түүнтэй амт санаа дүйх хар үг тэнсэн олж хэрэглээд, эх зохиолын хуучин үгий нь монгол хэлнийхээ хуучин үгээр найруулна”⁴ гэсэн үг болой.

Дашрамд өгүүлэхэд, “үргэлжилсэн үгийн зохиолд шүлгийн хэмжээг тааруулахтай адил зүйл нь үгийг найруулахуйн ёсон”⁵ хэмээн Б.Ринчен багш үзэж байлаа.

Мөн түүнчлэн ямар ч орчуулагчийн хэрий нь үзүүлж, тары нь таниулж, тамиры нь мэдүүлдэг юмны нэг нь алив салбар ухааны нэр томьёо, хүн, зохиолын баатар, газар ус, хот суурин зэргийн нэр ажгуу.

Орчуулагч нарт тавьдаг нэгэн зүйл шаардлага бол уран бүтээлийн буюу бичиж туурвих авьяас юм. Ийм авьяастай байж гэмээнэ орчуулагч хүн эх зохиолын сэтгэл хөдөлгөх чадлыг буулгаж чадах аж. Энэ тухайд Б.Ринчен багш: “Зохиолыг орчуулахдаа уг эх зохиолыг тэр зохиолын эх хэлээр нь бахдагч хүний сэтгэлд төрдөг санаа бахдал, баяр хорслын хөдөлгөөнийг монгол үзэгчийнхээ сэтгэлд төрүүлэх”⁶ гэж эрмэлзэн хичээх нь орчуулагч хүнд онцгой чухал болохыг анхааруулсан байдаг. Өөрөөр хэлбэл уг зохиолыг эх хэлээр нь уншигч хүний “Хөмсөг зангиддаг газар хөмсөг зангидуулж, магнай тэнийлгэдэг газар магнай тэнийлгүүлэн чадах тийм монгол найруулгаар орчуулах хэрэгтэй”⁷ хэмээн тов тодорхой өгүүлжээ. Эх хэлээ мэдэхгүй бол ингэж орчуулна гэж санахын хэрэггүй юм. Ри багшийн нэг шог яриа байдаг. Ри багшийг Анагаах Ухааны Дээд Сургууль урьжээ. Оюутнууддаа орос хэл хялбархан сургах аргыг мэдүүлэх гэж хичээжээ. Гэтэл Ри багш:

-Эхлээд

Эх хэлээ даамай сур!

Ойроор нь

Орос хэлийг дараа нь сур!

Хөтөлгөө морь

Эмээллэсэн хүнд

Хүрэх газар

Ойртоод ирнэ

Эмч болох хүнд

Герман хэл чухал

Эрдэм зузаалах сэхээтэнд

Англи хэл чухал гэж зөвлөжээ. Мэс заслын үед мэдрэлийг мэнэрүүлэн нойрсуулдаг эмч:

⁴ Б.Ринчен, Шүлэг орчуулах эрдэм, Б.Ринчен, Марк Твений минь махы нь идэж дээ. УБ, 1991, х.139-147

⁵ Б.Ринчен, Хэтдээ бодвоос зохих зарим асуудал, Б.Ринчен, Марк Твений минь махы нь идэж дээ. УБ, 1991, х.184-187

⁶ Б.Ринчен, Сондгойруулахгүйг эрхэм болгохуй, Б.Ринчен "Марк Твений минь махы нь идэж дээ. УБ, 1991, х. 148-162

⁷ Б.Ринчен Хэтдээ бодвоос зохих зарим асуудал// Б.Ринчен "Марк Твений минь махы нь идэж дээ. УБ, 1991, х.184-187

-Ри гуай! Гадаад хэлийг унтаагаар сурч болдог гэж гадаадын сэтгүүлд бичсэн байх юм. Энэ хэр зэргийн сайн арга вэ? гэсэнд:

-Ухаантай сэрүүндээ

Сураагүй хүн

Унтаж, унгаж хэвтэхдээ

Сурна гэдэг

Улсын наадамд

Чавганц барилдахтай адил буй за хэмээжээ.⁸

Залуусын дунд нэг эндүүрэл байдаг л даа. Би монгол хүн, монголоор ярьж бичиж чаддаг болохоор монгол хэлээ сайн мэднэ. Тийм болохоор монгол хэлээ сурна гэж юу байхав дээ хэмээн омог бардам бодох нь бий. Гэвч өдөр тутмын харилцааны хэрэгцээнд 200-500 үг нь шаардлагатай байдгийг эрдэмтэд тогтоон гаргажээ. Тэгтэл орчуулга хийхэд даруй 2000-5000 үгийн нөөц эн түүрүүнд шаардлагатай болдог. Ийм шаардлага гарсан үед өдөр тутмын хэрэгцээний тэр хэдэн үг шаардлага хангаж чадахгүй. Ажил мэргэжил, хувь хүний онцлог, өссөн орчин зэргээс болоод аав ээж нарын маань бидэнд амлуулсан монгол хэл тэр бүр монгол хэлний бүх үгсийн санг бидэнд олгож чаддаггүй. Тийм болохоор орчуулагч болохын хүссэн ухаант залуус монгол эх хэлэндээ суралцах хэрэгтэй болно. Ри багшийн бас нэг шог яриа байдаг. Аятайхан нэг эмэгтэй орчуулагч болохоор зориг шулууджээ. Учир нь тэрбээр орос сургууль төгссөн монгол бүсгүй бөгөөд, орчуулга хийвэл алдар, ашиг хоёрыг ууталж болно гэдгийг ухаарсан нэгэн санж. Хялбардуухан нэг номыг хавтсыг нь салтал барьж, явсаар орчуулж дуусгасныгаа их дуун хөрвүүлэгч Ринчин гуайд үзүүлэв. Залуу хүнийг, тэгэх тусмаа юм хийх дуртай хүнийг ихэд дэмждэг өвгөн хайран сайхан цаг заваа үрж мөнөөх орчуулгыг улаан алаг болгоод:

-За хүү минь, сонин сэвүүн зохиолыг сонины хэлээр орчуулж болохгүй. Ардынхаа амттай сайхан хэлээр орчуулж бай! гээд буцааж гэнэ. Бүсгүй бас ахин ном орчуулжээ. Тэрбээр Ринчин гүүшээр “бөөсөө” түүлгээд, ном хэвлүүлэх арга олсондоо урамшсан нь тэр санж. Ри гүүш орчуулгыг гүймэгхэн уншаад:

-Үг нь монгол, өгүүлбэр нь орос байна гэж цохоод буцаажээ. Бүсгүй ер халширсангүй ахин ирсэнд:

-Чадал муутай хүн орчуулга хийх гэж махаа идэх нь царай муутай эм, эр эргүүлж нэрээ баасдахтай ижил бус уу хэмээснээс хойш ахин үзэгдэхээ больсон гэдэг.⁹

С.Галсан: “Манай олонх орчуулга доголлон болдог. Учир нь доголлон бус байхын тулд гадаад болон эх хэлний мэдлэг нь тэгш байх ёстой. Чухам ийм тэгш мэдлэг “Рэ” багшид л байсан. “Рэ” багшийн орчуулах арга барилд өөр өвөрмөц сонин зүйл их бий”¹⁰ хэмээн нутласан байна.

2012 оны 4 сарын 27-ны өдөр МУИС-ийн ОУХС-ийн Дипломат орчуулгын тэнхимээс зохион байгуулсан “Орчуулгын тулгамдсан асуудлууд: сургалт туршлага”

⁸ Т.Галсан, Домогт Ринчингийн домгууд оршивай, УБ., 2005, х 48

⁹ Т.Галсан, Домогт Ринчингийн домгууд оршивай, УБ., 2005, х 96

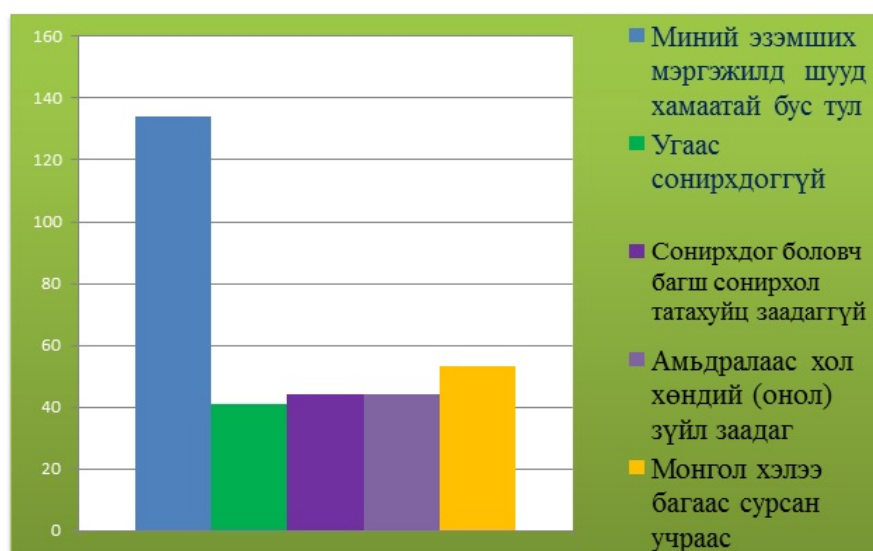
¹⁰ Галсан С. Гурван их хүний нэг// "Утга зохиол", 1991.04.26 №15(1801)

хэмээх хуралд доктор Л.Дорждэрэм “Уран зохиолын орчуулгын алдаа оноог шүүн үзэх нь”¹¹ хэмээх илтгэлдээ Энэтхэгийн Нобелийн шагналт зохиолч Р.Тагорын өгүүллэгийг оросоос монгол хэлэнд Т.Юмсүрэн хэмээх хүний орчуулсан орчуулгыг жишээ татан улаан эрээн болгосноо жишээ болгон ярьж байсан билээ. Түүнд байгаа ганц өгүүлбэрийг жишээ татан өгүүлбэл: *“Голын дэргэд тоосго шатаахад бэлэн болсон туурь усны дээгүүр сүндэрлэн, голын өглөөний түрэлтэнд гүйхэн усанд зогсоолд хуйс модноос уяатай зогсож байгаа загасчны завь дайвалзана”* хэмээсэн өгүүлбэр байна. Энд үг сонголт болоод найруулгын илэрхий олон алдаа байна. *“Тоосго шатаахад бэлэн болсон туурь”* хэмээх хэсэгт тоосго шатаахад бэлэн болсон юм бол шинээр барьсан, өрсөн тоосго шатаах зуух юм уу бааюу байх ёстой, хэрэв туурь юм бол хуучин хот балгадын туурь хэмээхэд холбогдож ор, үлдэгдэл, туурь, буурь байх ёстой. Туурь бус тоосго шатаах зуух байлаа ч голын тээгүүр сүндэрлэж үл чадна. Голын дэргэд байгаа өндөр байшин эсвэл уул байсан бол сүндэрлэж болно. Тийм болохоор утгын илэрхий том зөрчилдөөн энд байна. Дараах өгүүлбэр нь *“голын өглөөний түрэлтэнд гүйхэн усанд зогсоолд”* гэсэн хэсэг байна. Гол мөрөн далай тэнгисийн ус өглөө түрж, орой татдаг жамаар усан зогсоол их устай байх ёстой. Яав ч гүйхэн байх ёсгүй. Мөн энд түрэлтэнд, усанд, зогсоолд гээд гурван үгэнд ойр ойрхон өгөх оршихын тийн ялгалын нөхцөл залгасан нь агуулгыг бүр ч их будлиантуулсан байна. Гуравдахь хэсэг *“хуйс модноос уяатай зогсож байгаа загасчны завь”* хэмээсэн хэсэгт нэг их ноцтой зүйл алга мэт боловч завийг амьджуулж морь уяатай зогсож байгаа мэтээр сэтгэхээр болсон байна. Эсвэл илүүдээд байгаа зогсож хэмээх үгий нь бичилгүй уяатай байгаа гэсэн ч болох байсан байна. Зүй нь завиа аргамжих хэмээн ярьдгийн дагуу аргамжаатай гэсэн бол бүр ч дээр болох байсан мэт. Өгүүлбэрийг бүхэлд нь уншихад яруу сонсголонгүй бөгөөд хэг маг хийсэн эрхгүй л монгол үгүүдийг холбон орчуулсан нь харагдана. Ийм орчуулга олширвол монгол хэл маань юу болох нь мэдээж хэрэг юм. Энэ бол маш зоригтой хийсэн халтуурын ажил буюу судлах ямар ч менталитет байхгүй орчуулгын хамгийн муу жишээ юм.

Ардынхаа амттай сайхан үгсээс байнга суралцаж, зохиол бүтээл туурвигч орчуулагчдын орчуулга яруу сайхан байдаг нь нэн тод жишээ юм. Ч.Чимид зохиолч нэг удаа “Би энэ орчуулагч нараас юугаараа илүү гэвэл орос хэл сайн мэддэгээрээ биш харин монгол хэлээ сайн мэддэгээрээ л илүү юм” хэмээн хэлсэн нь үүний баталгаа юм. Сансрын нисгэгч Герман Титов Монгол улсад айлчилж хүндэтгэлийг цайллага болоход Ч.Чимид зохиолч орчуулж байсан билээ. Цайллага дуусахад Титов баатар “Я очень рад как будто съел свежиие огурчики” хэмээн хэлсний нь “Би хонины шинэ шөл уусан юм шиг маш сайхан боллоо” хэмээн орчуулж байсан билээ. Хэрэв “Би шинэ өргөст хэмх идсэн юм шиг сайхан боллоо” хэмээн орчуулсан бол монгол хүний сэтгэлд тийм сайхан санагдахгүй байсан биз. Магадгүй зарим хүн ногоо идсэндээ юундаа баярлаад байгаа юм бол хэмээн ундууцах байсан биз ээ. Шинэ шөл ууна гэдэг бол монгол хүний сэтгэхүй таашаалд хамгийн сайхан нийцсэн өвөрмөц

¹¹ Л.Дорждэрэм, “Уран зохиолын орчуулгын алдаа оноог шүүн үзэх нь”, Орчуулах эрдэм №4, УБ., 2012, х149

хэлц гэдгийг зохиолч, орчуулагчийн арвин баян туршлагаасаа мэдэж байсан хэрэг юм. Хотжих явц хүчээ авч, монгол ахуйгаасаа алслан холдож байгаа энэ цаг үед хот газар өссөн залуус энэ үгийн утга болоод тэр таашаалыг мэдэхгүй байж мэдэх юм. МҮИС-ийн БИС-ийн багш А.Солонгоо “Залуучуудын үг хэллэгийн хэрэглээний онцлог” хэмээх судалгаа хийсэн өгүүлэлдээ “Залуус тансаг баялаг эх хэлээ бүрэн ашиглаж, зөв хэрэглэж чаддаггүй. Үүнийг юутай холбож ойлгодог вэ? хэмээх асуултад 50 хувь нь эх хэлний мэдлэг хомс /үгийн баялаг тутмаг/, 32 хувь нь гадаадын соёлын нөлөөнд хүчтэй автсан, 18 хувь нь интернетийн хэрэгцээ нэмэгдсэн гэсэн хариултуудыг өгчээ”¹² хэмээсэн байна. Энэ нь манай хотын залуусын эх хэлний мэдлэгийн мөн чанарыг харуулж байгаа хэрэг юм. 2012 онд хийсэн нэгэн судалгаагаар Та монгол хэлний хичээлд тийм ч сонирхолтой биш бол, Яагаад? хэмээх асуултад доорх байдлаар хариулсан байна.

Хэлийг хамгаалах нь улс үндэстний, хамт олны үйл хэрэг боловч, тухайн хэлийг өвлөн авч яваа хувь хүний идэвх зүтгэлээс шууд хамаарна гэж хэл шинжлэлтнүүд бичжээ. Энэ бол гарцаагүй үнэн. Та монгол хүн юм бол, монгол хэл, бичгээ зайлбаргүй мэддэг байх ёстой хэмээсэн бичигдээгүй хуулийг хэрэгжүүлж, бас монгол хэлээ мэддэггүйгээ мэддэггүй хүмүүсийг ухааруулах аваас монгол хэлний дархлаа буй болно.¹³

Тийм болохоор л монгол хэлээ суралцах хэрэгтэй хэмээн хэлээд байгаа юм. Тэд зохиол бичихийн тулд далай баян монгол хэлний үгсийн сангаас цуцалтгүй үгийн шүр сувдыг эрж хайж, суралцаж байдаг болохоор үг нь ончтой, найруулга нь тансаг байдаг. Монгол хэл сая гаруй үгсийн сантай хэмээн манай нэрт эрдэмтэн Б.Ринчен, Ш.Лувсанвандан нар хэлсэн нь бий. Ийм үгийн сантай болохын тулд үлгэр тууль, эртний уран зохиол, Ч.Лодойдамбын “Тунгалаг тамир” мэтийн олон сайхан роман, тууж, орчуулгын сайхан бүтээлүүдийг уншиж, монгол хэлний

¹² А.Солонгоо “Залуучуудын үг хэллэгийн хэрэглээний онцлог”, МҮИС-ийн Эрдэм шинжилгээний бичиг, 2015, №4(9), х 169

¹³ Ш.Чоймаа, Хэлний экологи, МҮИС, ЭШБ, 2009, XXX, 125-134 тал

нэвтэрхий толь, нутгийн аялгууны толь, орчуулгын толь зэрэгтэй нөхөрлөж, монгол хэлний хэлзүйн номуудыг үзэн судлах хэрэгтэй болно. Тэгж чадвал монгол хүн болсны бахархал бий болж, сайн орчуулагч болохын үүд хаалга цэлийтэл нээгдэнэ. Миний оюутан цагийн анд, МУИС-ийн багш, манжич, доктор Г.Буянтогтох залуу багш байхдаа “Би Лу багшийн Монгол хэлний зүй, Ри багшийн Монгол бичгийн хэлний зүйн номыг бүгдийг нь уншаад судалсны дараа монгол хэлний талаар мэргэжлийн хүмүүстэй маргахад гартахгүй болсон шүү” хэмээн хуучилж байж билээ. Энэ нь монгол хэлээ судлан шимтсэний ач үр юм даа. Саяхан Монголын Үндэсний Телевизээр гарсан эх хэлний тухай нэвтрүүлэгт судлаач Д.Ганхуяг хэмээх хүн “Социализмын үед 4 нүүрээр гардаг байсан “Үнэн” сонины үгийг тоолж үзэхэд 5200 үг байдаг байлаа. Одоогийн сонинуудын үгийг тоолж үзэхэд 420 үг болж байна” хэмээсэн нь монгол хэлний үгсийн сангийн хэрэглээ ядуурч байгаагийн үзэгдэл яах аргагүй мөн бөгөөд ийм үед онцгой анхаарч, орчуулагч болох хүн зөвхөн орчин үеэр хязгаарлахгүй суралцах шаардлагатай болсныг харуулж байна. 2016 оны “Утга зохиол урлаг” сонинд Ш.Нямсүрэн гэдэг хүн “Төрөлх хэлээ төвөгшөөгөөд байгаа юм биш үү” хэмээх өгүүлэл бичиж гадаад хэлний үгийн замбараагүй хэрэглээг шүүмжлээд “Харь хэл үгээр чамирхаад ирэхээр хүний бүтээлч сэтгэлгээг боогдуулж, бэлэнчлэх, зогсонги байдалд оруулж аливаа төрөлх хэл устаж эхэлдэг юм” хэмээн мэргэн дүгнэсэн байна.¹⁴ Орчуулагч хүн эх хэлээсээ, уламжлалаасаа салбал урагшгүй орчуулагч болохын цондон мөн.

Summary

Two languages are demanded when making translation. It needs to translate from foreign language into mother language or from mother language into foreign language. Both translations are demanded the mother language's good knowledge. If someone doesn't know mother language well, thinking of translation is unrealizable. So, the first of all, it needs to learn mother language well.

Ном зүй

1. С.Галсан, Гурван их хүний нэг// "Утга зохиол", 1991.04.26 №15(1801)
2. Т.Галсан, Домогт Ринчингийн домгууд оршивай, УБ., 2005
3. Л.Дорждэрэм, “Уран зохиолын орчуулгын алдаа оноог шүүн үзэх нь”, Орчуулах эрдэм №4, УБ., 2012
4. Н.Нансалмаа, Ерөнхий хэлшинжлэл, УБ., 2012
5. Б.Ринчен "Марк Твений минь махы нь идэж дээ. УБ, 1991
6. А.Солонгоо “Залуучуудын үг хэллэгийн хэрэглээний онцлог”, МУИС-ийн Эрдэм шинжилгээний бичиг, 2015, №4(9)
7. Б.Чойжил, Орчуулагчийн жаргал, зовлон, УБ., 2005
8. Ш.Чоймаа, Хэлний экологи, МУИС, ЭШБ, 2009, ХХХ
9. Ш.Нямсүрэн, “Төрөлх хэлээ төвөгшөөгөөд байгаа юм биш үү” , 2016, 011/2496

¹⁴ Ш.Нямсүрэн, “Төрөлх хэлээ төвөгшөөгөөд байгаа юм биш үү” , 2016, 011/2496 дугаар